

כאור יהל / דוד כנעני¹

"יום השואה והמרד" לא הפך להיות יום-זכרון לאומי כראוי לו. איתרע מזלו והוא חל בחודש גדוש חגים ומועדים. "איתרע מזלו" ונושאו העיקריים של המרד היו חברי תנועות חלוציות, שאין צמרת שלטוננו רוצה ביקרם. "איתרע מזלו" ושנים מועטות לאחר המרד התחולל המאבק על עצמאותנו – וזה משך את מיטב האמוציות וההתרגשות וטישטש את המאבק הקודם. וכך נעשה "יום השואה והמרד" למעין "צום-גדליהו" מודרני, שרק המהדרין במצוות שומרים עליו. גם הספרות-היפה, הנקראת ביותר והמעצבת ביותר את תודעתם של הרבים, אינה מרבה לטפל בנושא זה. רוב-רובם של סופרים יהודיים שחזו מברם את הימים הנוראים הושמדו, ואלו ילידי הארץ וותיקיה, שהם נושאי הספרות העברית, פונים לתימטיקה אחרת, עפ"י הכלל "קרוב אדם אצל עצמו". אין גם שום פרופורציה בין מנינם הגדול של ספרי העדות והזכרונות לבין מיספר קוראיהם. יתכן ומשפיע כאן האברסיה הטבעית לקליטת זוועות בלי סוף אפילו בעידונן הספרותי, ויתכן כי סימן הוא לגורמים יסודיים הרבה יותר: אקלים של "שילומים" ואקלים של "שמור וזכור" קשה שיתקיימו לאורך-ימים זה בתוך זה.

אם כה ואם כה – אין לשכוח ואין להשכיח. השמדת ששה מיליון יהודי אירופה היתה המאורע המכריע ביותר בתולדותינו. הוא שינה לחלוטין את יסודות קיומנו, את מאזן הכוחות, את דמותנו הלאומית והחברתית. לקח השואה חמור כל כך, הסמלים והערכים שהיא הורישה לנו חשובים כל כך – עד שהנושא תמיד אקטואלי. ובפרט שצפוי אדם להפתעות – ודווקא מן הצד הבלתי-צפוי ביותר.

את "הטור השביעי" (מיום 30.4) הקדיש נתן **אלתרמן** ל"יום הזכרון והמורדים". וכשמזדמנים לידיך דברים משל משורר שהוא מכובד ונאמן עליך, ואתה חש בזרותם ובמשונותם – אתה חוזר וקורא בהם, שמא לא בכותב האשמה כי אם בך. על כן שניתי ושילשתי והדברים נשארו תמוהים וחתומים: לשם מה נכתב השיר הזה, מה תכליתו, את מי

¹ על המשמר, 14 במאי 1954. [הקישור למאמר של דוד כנעני](#) בעיתון "דבר", [והמשכו](#)

ואת מה הוא בא לשרת? סבור הייתי, כי יקומו רבים – טובים ממני לעניין זה, הקרובים לחלל, עדייראייה – ויערערו על דבריו. אך משלא עשו זאת הם (ודאי שיקולים עמם) – אעיר אני, ובקיצור:

אם אומר אלתרמן: "יום העדות סמלו העיקרי ואמיתי אינו מיתרס נאדרי בלהבות... בדרך התמונות הנצחיות של מרידות עולם דולקות ולא כבות" – הצדק עמו. היקפי השואה גדולים כ"כ, עד שאין שום פרופורציה בין נסיונות־המרידה, משך־זמנם הקצר, מיספר משתתפיהם, הצלחותיהם הריאליות הפעוטות – לבין אבדנם של המיליונים, ייסורי־הגיהנום שלהם וחוסר־אוניהם. אין בכוחם של הנערים והנערות המעטים לשנות את התמונה מיסודה. אכן, "המרד הוא רק תו אחד בפרשה". אלא שהוא תו מעין הברק: אור חד המאיר את הנוף כולו, הצבר אנרגיה עצומה, פוגע־ומכה, ואולי הוא תו מעין האור: אור יהל, אור זרוע לצדיק. אם יש לבקש "מסמלי הזמן וממלחמתו" כדי להורישם לדורות – רק תו זה ראוי ליהפך לסמל.

ואלו אלתרמן מבקש סמלים נוספים: "מגבורתו ומכבודו חלק העם גם לאבות יהודיים שאמרו שואה תמיט עלינו המחותרת וגם לאותו ילד או ילדה אשר הלכו־הלכו עד אם אבדו אי־שם". אלתרמן מבקש להסיר את המחיצה בין מותם של המורדים "לבין מותן של הקהילות ועד לגיבורי הפרנסים־השתדלנים". כולם קדושים, כולם גיבורים, לכולם נאווה תהילה, כולם "מסמלי הזמן וממלחמתו". והדברים מושמים בפי הלוחמים, משל צוואתם היא זאת: "אל תשימו אותנו על כן, להיבדל מן הגולה באור יהל".

אין המת יכול להכחיש את החי, אבל המורדים שנשארו בחיים – כל מה שכתבו ודיברו והעידו מכחישים את אלתרמן.

יש כאן ערבוב פרשיות פאטאלי. "הילד והילדה אשר הלכו־הלכו עד גם אבדו" הם מעבר לכל פולמוס. אחותנו הקטנה שהלכה בדרכים, שמתה מרעב, שזאבים טרפוה ביערות וזאבי־אדם שרפוה חיים והיא לא ידעה מה ועל מה כל אלה – היא אינה סמל המלחמה. היא רק קרבן. בשלה ועליה ניטש הוויכוח בין המורדים לבין "האבות שאמרו שואה תמיט עלינו המחותרת" העם חלק לה רחמים ויגון וחרון אין־אונים ובכי, אבל לא חלק לה "מגבורתו ומכבודו", כשם שלא חלק זאת לאבות שהלכו בהמוניהם למות. זה כבר שנים רבות למדו רבים מן העם הזה את האמת הפשוטה שבפשוטות: אין שום גבורה במוות

סתם. כולנו נידונים למוות, כולנו הולכים לקראת המוות. אם הורגים בנו ורוצחים אותנו, יש בכך צער לאין-סוף – אך אין כאן שמץ מן הגבורה ומן הכבוד ומן הנחמה (כשם שאין בכך מן האי-כבוד ואי-הגבורה). הכבוד והגבורה מתחילים ברגע שאדם הוא בר-בחירה, כשברירה לפניו, כשמסוגל הוא לעשות מעשה זה או אחר. ומדוע זה רצה אלתרמן לשים בפי המורדים דברים שלא כן? מה טעם יש לרפות ערך-עליון בהכרתנו, שחלק כה רב לו ביוזמה ששינתה לטובה את חיינו בדורות אחרונים?

אך תמוה שבעתיים הסרת המחיצה שבין המורדים לבין "גיבורי הפרנסים והשתדלנים" ו"האבות שאמרו שואה תמיט עלינו המחותרת". המורדים, בחייהם ובדרך-מותם הקימו את המחיצה הזאת – מחיצה של גבורה, של כבוד, של תבונה, של חשבון היסטורי. בידנו ספרות ענפה שעניינה השואה והמרד (ועתה נתוסף עליהם "ספר מלחמות הגיטאות"), וודאי שהיא נהירה גם לאלתרמן. אתה למד מפי מאות עדי-ראייה על התקופה, על אישים וטיבם, על הדעות שרווחו, על חיפושי מוצא כנקב מחט-סדקית מן המלכודת. הדברים כה ידועים ו"נדושים", עד שאין טעם להאריך: התמונה שנתרקמה אומרת, כי המרידות החלו להתארגן לאחר שנתברר למעלה מכל ספק שדינם של כל היהודים יצא להשמדה. עיר אחר עיר וגייטו אחר גייטו נתרוקנו מיהודים. "הפרנסים והשתדלנים" (כמה מהם היו גיבורים?) כבר קיפחו אותה שעה חשבוננו "של הכלל היהודי, ובמקרה הטוב ביותר קיוו להציל שרידי קהילותיהם ע"ח קהילות אחרות – כנגד כל הגיון-העובדות, כנגד כל הוכחותיהם של בעלי-פלוגתא שלהם. אנו אומרים "במקרה הטוב ביותר". שהרי "הזמן שאין לו אח" השחית את הפרנסים, את הצמרת שבחסד-הנאצים. עשאם מכשיר-השמדה לאחיהם היהודים. בצילם שיגשגה המשטרה היהודית, סוכני גיסטאפו יהודים, פשה רקבון בעם. ההרהור המוטל-בספק בדבר "כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא" בטל-ומבוטל כנגד העובדה המכרעת של מסירת רבבות יהודים במוידיהם למשרפות וסיוע לרצח עולם-מלא. האין נאמנים עלינו מימסריהם של השרידים על וילנה, לודז', וארשה, סוסנוביץ' וביאליסטוק?

לא כל השתדלנים-והפרנסים היו מסוגים של אנשי היודנראטים, ולכמה מהם ניתן ליהנות מהספק. אך אפילו אלה – על כן אחד יוצבו עם אנילביץ'; פרומקה וויטנברג? לא ניוֹדָה אבן באבות שאמרו: שואה תמיט עלינו המחותרת. לא נכנם בשם בוגדים, ולא נגיד פחדנים. אנטק צוקרמן מספר על שיקוליהם של אוז'ך הבונדאי, של יצחק שיפר הציוני, של

ר' זישה פרידמן מאגודת-ישראל. חייקה גרוסמן מספרת על טעמי השהיותיהם של הקומוניסטים. מי מאתנו, שלא היה בגולה לעת חורבנה ולא עמד במבחן-האישי העליון, ראוי לרומם ולהשפיל? המשכיל בעת ההיא ידום. והאמת היא, שאין רבים הקוראים מלא אחרי הלא-לוחמים (להבדיל מהבוגדים) ומבזים אותם. אך אין גם לחלוק מידה שווה של כבוד וגבורה להם וללוחמים. ויותר מאשר שאלה של גבורה **אישית**, היא שאלה של שיטה, של דרך שהורו.

ששה מיליון יהודים הלכו למוות ללא התגוננות, "נקצרו באפס-יגע ובהרום שרביט". ששה מיליון איש לוא ידעו את הצפוי להם – כפי שאנו חכמים לאחור – יכלו ליהפך לכוח שהיה מעסיק ומטריד רבבות חיילים נאציים, יותר רבים מהם היו ניצולים, היה ניתן טעם אחר למוותם. ידוע מדוע לא קרה הדבר מבעוד מועד: איש לא העלה על דעתו כי המדובר הוא בהשמדה טוטאלית, דבר שלא היה לו שום תקדים היסטורי; הנאצים תיכננו את ההשמדה בערמה שטנית, ע"י בידול הקהילות, השמדה והרגעה ופיתוי והשמדה וחזר-חלילה; רוב עמי הארצות סייעו להיטלר ברצח היהודים. אך כשנתבררה המזימה כולה ואפסה כל תקווה – שוב לא היה טעם לדרך אחרת באשר דרך הלחימה. ציטטה אחת קצרה מתוך דברי-עדותו של עמנואל רינגלבלום: "הציבור ברובו נוטה לעמידה על הנפש. דומה עלי, כי לא עוד ילכו כצאן לטבח. הציבור רוצה כי האויב ישלם מחיר רב. בסכינים ישתערו עליו, באלות, בחומצה... מתחורר, שהיהודים החליפו במקצת כוח לאחר המהלומות הכבדות, נתפכחו קמעה מכל ההוויות, והמחשבים ומעלים כי ההליכה לטבח לא הפחיתה מן האסון, כי אם הגבירה אותו. בכל אשר תפנה לא תשמע אלא קול אחד: צריכים היינו להתנגד לאקציה. צריכים היינו לצאת אל הרחוב, להעלות הכל באש, לפוצץ את החומה ולפרוץ אל מעבר מזה. הגרמנים ודאי היו נוקמים בנו, רבבות קרבנות היו נופלים, אך לא 300,000. עתה הלא תעטנו חרפה וכלימה בפני כל העולם כולו, על ותרנותנו שלא היתה בה כל תועלת..." הברירה היתה בין מרד לבין כבשנים, התנוונות שאין משל-לה, הסגרת אחים. בימים כתיקונם יש והרבה דעות מתנגשות בציבור, לכל אחת מערכת-נימוקים שלה, כל אחת מורישה ערכים לדורות יבואו. במצבים קיצוניים אין שיטות שונות יכולות לדור בכפיפה אחת, אפשר לבור רק דרך אחת-יחידה, רק לאחת נאוה תהילה ורק אחת רשאית להורישה ערכיה. רק דרך אחת יכולה ליהפך לסמל "הזמן ומלחמתו".

שיקוליו של אלטרמן תמיד הם רב־צדדיים, ומתוך פרספקטיבה "חינוכית". נשאלת איפה השאלה: הכה עשירים אנו בגיבורים יהודים בגולה, שהיה צורך להשוות את ערכם של גיבורי הגיטאות עם "כלל ישראל" כולו? אין בנמצא "עם של גיבורים" ולא היה כזה מימות העולם. מליצה היא. אבל יש גיבורים בעם, מעטים או רבים. המבקשים אנו לחנך את בנינו על תבונה של גולה, בה "הגיבורים" מוזרים מאוד? יש עמים בעולם, כשלא נמצא להם גיבור של־ממש – אינם מדקדקים בעובדות וממציאים לפחות "מיטוס" של גבורה. המעוניינים אנו, דוקא אנו להוריד מכנם גיבורים אמיתיים ולהבליעם בתוך ההמונים הגדולים שהלכו למות, להסיר כל מחיצה ביניהם? אין כאן העלאת העם כולו לדרגת גיבורים, ויש כאן ההיפך מזה.

יש ספר־שירים אחד בעברית הראוי לתואר "נבואי". בראשית המלחמה ובטרם־השמדה חזה משורר עברי חזון אדיר של מלחמת מעטים נגד רבים. מחתרת עיקשת, עיר הנופלת חצר חצר, שר על נקם החלשים, על חכם וכסיל הנספים כאחד. כוונתי ל"שמחת עניים" לנתן אלטרמן, שירתו הגדולה של הדור. אימה ופליאה תוקפים את הקורא נוכח ניחוש־העתידות של אחד "רואה", הצופה מראשית אחרית. שנים מלפני מלחמת גיטו ווארשה אמר אדם: "לעג ומוות אויב ישקך. / קומי בפתח, כי צר צועד. / קומי בפתח, אמצני נשקך. / הכוני, כי בא מועד. / כי בא. כי נשלם. הישבר חישבת, / אך ידך הדוקה על קת. / עם הקיר ניצבת / וכמקיר נחצבת / ותקווה מלבך הכרת... / תאבד התקווה ויכבה הנר / וגדול עתה אור פכחון. / והעיר בחלון בוערה כנר / ועפר לברואיו נכון... / מן העיר המדוברת חצר, חצר / לשמחה ולששון, אב נורא ונוצר, / תעלה רינתנו אבדנו! / תעלה רננה, הוי כי ליל פנה, / ולגילת אבדון עלה שחר. / הוי כי ליל פנה, הוי גילה נושנה, / האחים! אולי פעם לאלף שנה / יש למותנו שחר!... השורות הנפלאות נסבות על גיטו וארשה כשם שהם נסבות על סטאלינגראד, ועל כל עיר בה נלחמו "נצורים" מלחמה נואשת, גיבורית ועיקשת בשם "יום חרות! אם רחוק תרחק עוד, / אם על דרך רבה ניפול, / לו את לובן צחוקך נצחק עוד, / כעצמות שיידה בחול".

רוח גדולה הולידה שירה זו. רוח נבואה נזרקה בה, היא צפתה עתידות בכוח קריאה פיוטית מלאה, משום הזדהות מאקסימלית של היוצר עם זמנו, עם החוויות האינטימיות ביותר של לוחמים אנטיפאשיסטיים. הנצורים בגיטאות כבר לא הספיקו לקרוא ב"שמחת עניים", אך הטהורים שבהם כאילו הגשימו את דבר השיר לכל פרטיו: "אשר רבות מחשבות שכחנו /

ואחת מחשבה מלאנו / ויוגד לבנים איך גחנו / וראשינו היו אילינו" ... הם ביקשו לגולל את
"חרפת החכמים אשר הלכו שולל / חרפת רבים כים אשר נפלו שלל / קצורים באפס יגע
ובהרום שרביט - - - / חרפת חיינו את, חרפת מותנו את..."

חלילה לי להניח שאלתרמן התכחש ל"שמחת עניים", חלילה לי להעלות על הדעת שאומר
הוא להוריד את מגשימי חזונו מכנם המורם בעם. אלא שכל תוספת גיבורים אחרים
וסמלים אחרים ושונים בעצם־מהותם גורע ואינו מוסיף. וקשה להבין לשם מה נוספו.